

EEN WERELD DIE ER NIET MEER IS

Het is een dag als alle andere. Vanuit mijn woonhuis op de eerste verdieping aan de Amsterdamse Zeilstraat loop ik de trap af naar mijn winkel op de begane grond.

Het schemert nog een beetje, dus doe ik eerst de lampen aan; dan haal ik de deur van het slot voor het personeel dat zo komt. Ik check zoals altijd de agenda om te zien wat voor bestellingen er staan genoteerd. Zo weet ik ongeveer hoe mijn dag eruit gaat zien.

De koude ochtendlucht komt me tegemoet als ik, zoals elke dag, naar buiten stap om een blik op de etalage te werpen. Die staat er nog mooi bij. Dit is de beste en mooiste bloemenwinkel van Amsterdam-Zuid, misschien wel van de hele hoofdstad, en dat zie je vanaf de buitenkant. De etalage is mijn trots en mijn visitekaartje.

Het is niet alleen mijn zaak waar ik zeer gelukkig mee kan zijn. Ik ben nog geen dertig en alles loopt op rolletjes; mijn leven voelt compleet. Boven is mijn vrouw onze pasgeboren zoon Sander aan het voeden. Twee weken oud is hij, mijn eerste kind. Ik heb nooit geweten dat een mens zo zielsveel om een ander kan geven.

Maar waarom voel ik me dan zo ontzettend belabberd? Mijn voeten zijn van lood; elke stap die ik neem kost veel moeite; een scherp mes lijkt diep in mijn lijf te steken. Hoewel ik acht uur heb geslapen, ben ik volkomen afgemat.

Terwijl ik kijk naar de mensen die met fiets en tram naar hun werk snellen, voel ik een verdriet dat ik nauwelijks kan bedwin-

gen. Het is een oud en diep zeer, dat ineens in me naar boven is gekomen. Bijna was ik vergeten dat het in me zit.

De afgelopen nacht heb ik een afschuwelijke droom gehad. Met mijn pasgeboren zoon in mijn armen liep ik over een besneeuwde vlakte. Het was ijskoud; de wind sneed door de lompen die ik droeg. We waren niet alleen. Om me heen strompelden honderden anderen door de nacht: mannen, vrouwen, kinderen. We werden opgejaagd door soldaten met honden, die almaar schreeuwden dat we niet mochten stoppen.

Ik zie onze bewakers ook vanochtend nog haarscherp voor me. Ze droegen groengrijze uniformen met zwarte leren kopsels en glimmende hoge rijlaarzen. Dat uniform herken ik uit duizenden: het waren leden van de ss. En zo gedroegen ze zich ook. De bewakers schoten iedereen die niet meer mee kon komen zonder pardon door het hoofd. Geen smoesjes. Zelfs de zieken en gewonden moesten verder, struikelend, desnoods met bloedende voeten. Rusten, al was het voor één seconde, betekende een doodvonnis.

Tijdens mijn droom was ik in grote paniek, bang dat ik het niet vol zou houden. Maar mijn zoontje, die ook in mijn droom nauwelijks twee weken oud was, leek steeds zwaarder te worden. Mijn armen werden met elke stap vooruit nog ietsje slapper. Straks zou ik hem niet meer vast kunnen houden en zou ik het bundeltje in mijn armen laten vallen.

In de droom raakte mijn lichaam van verdriet vervuld. Ik wilde hem niet achterlaten, wilde niet toegeven aan mijn steeds zwakkere lichaam, maar ik kon echt niet meer. Het moment dat ik hem zou laten vallen kwam steeds dichterbij.

Toen ik wakker werd, was de besneeuwde vlakte weg, maar de droefheid uit mijn droom bleef als hardnekkige mist in mijn geest hangen.

Natuurlijk heb ik vaker nachtmerries gehad, net als ieder mens. Maar toch nog nooit zoiets vreselijks als dit. Het beeld dat de afgelopen nacht door mijn hoofd spookte, was heel ge-

detaillerd en levensecht. Alsof ik echt aan die dodenmars had meegedaan.

Want dat was het, zo wist ik onmiddellijk na het wakker worden: ik was op een van de beruchte dodenmarsen. De verhalen daarover ken ik maar al te goed. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben de nazi's mensen uit de concentratiekampen op mars gestuurd, voor de Russische troepen uit. Het was de strenge winter van 1944-1945, maar dat hield deze exodus niet tegen. Duizenden kwamen op deze tochten om door honger, dorst, uitputting, ziekte en de kogels van hun bewakers. Degenen die overleefden, waren voor het leven getekend.

Zelf heb ik een dergelijke tocht nooit meegemaakt. Ik heb zelfs niet in een concentratiekamp gezeten. Door stom toeval en dankzij de deugdzame inborst van een Nederlandse politiemans heb ik als zevenjarige letterlijk de trein naar Auschwitz gemist. Maar ik ken de verhalen over de mensen die op dergelijke marsen zijn omgekomen van uitputting. Ik heb er documentaires over gezien en boeken over gelezen. Bovendien is mijn vader omgekomen in het Duitsland van Hitler. Niet op een dodenmars, maar de omstandigheden waren vrijwel hetzelfde.

De betekenis van de droom is duidelijk: ik ben bang om mijn kind. Dat hem hetzelfde zal overkomen als die talloze anderen van mijn en zijn volk die zijn vervolgd.

De afgelopen nacht, tweeëntwintig jaar na het einde van de oorlog, lijkt het alsof de pijn en het lijden van mijn vader en al die andere slachtoffers van de oorlog via een droom op mij zijn overgedragen. Een trauma met vertraging. Misschien is het de geboorte van mijn zoon die in mijn geest dit luikje heeft geopend, of misschien is het gewoon tijd die als een boemerang is teruggekomen. Ik heb jaren gedaan alsof ik me had ontworsteld aan alle ellende die mijn familie in de oorlog is overkomen. Maar nu, op deze winterochtend in 1965 is de Holocaust terug in mijn leven. En ik weet dat hij nooit meer weg zal gaan, want hij is een deel van mij.

Mijn verhaal is echter meer dan een verhaal over alleen oorlog en vervolging. De geschiedenis van mijn volk is zelfs zo groots dat nazi-Duitsland erbij verbleekt. Ze is zelfs ouder dan ikzelf en begint lang voor ik op deze wereld ben gekomen.

Mijn volk trok ooit, ver voor het begin van de tijd, over de bergen en langs de machtige rivieren van India. We waren een bijzonder volk. Als we over de droge steppe aankwamen in een stad, was het altijd feest. Dat was niet zo gek, want muziek en dans reisden altijd met ons mee. Zo virtuoos waren mijn voorouders dat ze zelfs in de paleizen van de machtigste maharadja's moesten spelen.

Sinds mensenheugenis waren we op weg, en zelfs de rijkste heersers konden ons met goud en stenen gebouwen niet binden aan één plek. De wagens van mijn voorvaderen trokken in de loop der eeuwen steeds verder naar het westen. Waarom? Dat weet niemand, simpelweg omdat we niets op papier hebben gezet over onze grandioze geschiedenis. Mijn voorvaderen kón-den niet eens lezen en schrijven. Muziek was hun taal, en de van vader op zoon overgeleverde verhalen vormden de kronieken van ons volk.

Van anderen weten we dat we in Perzië zijn geweest. Door de geschiedschrijvers daar werden we gevierd als bringers van poëzie en geluk. Onze klanken echoden tijdenlang in de paleizen van dit machtige rijk. Maar zelfs de schitterende lusthoven van Isfahan en Shiraz konden ons niet verleiden om te blijven. We trokken verder, want de onrust zit ons ingebakken. Sommigen van ons kwamen in Noord-Afrika terecht; vandaar dat we soms bekendstaan als *Gitanes*, een verbastering van 'Egyptenaren'.

Eeuwen later doken we plotseling op in geschriften uit Oost-Europa, waar onze muziek synoniem werd voor zowel de lach als de traan. Vincent van Gogh schilderde onze wagens weer een paar eeuwen later in een veld in de Provence. De Spaanse componist Manuel de la Falla schreef een prachtige compositie

Woonwagens op een kamp. Ze zijn voorzien van mooi houtsnijwerk.

over het reizende bestaan dat we leidden. We liepen dan ook al een tijdje rond in het vlakke land achter de duinen waar de mensen de zee hadden getemd.

Europeanen noemen ons gitanes, zigeuners, of *manouches*. Wij zeggen zelf liever *Sinti*.

We zijn een volk dat altijd op reis is. Niet om ergens aan te komen, maar om onderweg te zijn. Ongedurigheid is hét kenmerk van onze cultuur. Samen met onze regels, die in sommige gevallen zo geheim zijn dat ik ze niet eens mag opschrijven. Die wetten beschermen ons tijdens de grote reis.

In tegenstelling tot ons broedervolk, de Roma, hebben onze mensen altijd in wagens geleefd, trekkend van plek naar plek. De bestemming is niet belangrijk; de reis is het doel. We gaan van Aken naar Luik, van Pécs naar Debrecen, van Enschede naar Maastricht, altijd op zoek naar een plek waar we even kunnen bestaan, waar het leven goed is en waar we vrienden hebben.

Toch gaan we uiteindelijk altijd weer weg. Niemand weet precies waarom – wijzelf ook niet. En niemand weet waar we morgen zullen zijn, alleen dat het ergens anders is dan vandaag.

In die millennia oude traditie word ik op 4 maart 1937 geboren. Niet in Isfahan of de Provence – mijn wieg staat in een Haags ziekenhuis. Maar het is een misvatting om te denken dat ik daarom een Hagenees zou zijn. Sinti-vrouwen bevallen op de plek waar ze op dat moment zijn. Het had ook in Doetinchem kunnen zijn, of Coevorden, of elk dorp daartussenin.

Er gebeurt iets bijzonders: door mijn vader word ik aangegeven bij de burgerlijke stand. De ambtenaar van het bevolkingsregister zet mijn naam in zijn administratie en geeft me daarmee de Nederlandse nationaliteit en een identiteit. Dat is uitzonderlijk, zeker in die tijd. Veel Sinti bestaan immers officieel niet, wat een probleem is in een wereld waarin inkt op papier vaak de enige waarheid vormt. Het bevolkingsregister bevestigt dat ik *ben*.

Mijn ouders geven me niet één, maar meteen twee namen. Dat lijkt symbolisch voor het ingewikkelde bestaan dat ik ga leiden, dat van reiziger tussen honkvaste mensen. Het maakt me flexibel, maar het is ook verwarrend, voor anderen maar ook mezelf. Johannes heet ik voor de Staat der Nederlanden. Een prachtige Germaanse naam, die staat als een huis en ‘de begenadigde’ betekent.

Voor mijn ouders en de rest van de Sinti-gemeenschap ben ik echter Zoni, ‘het geschenk van God’ in onze eigen taal, het *Romanes*.

Welke naam ik gebruik, is de rest van mijn leven steeds een kwestie van inschatten. Op belangrijke formulieren ben ik Johan of Johannes, net als in het zakenleven; voor vrienden en familie ben ik Zoni. Het past bij een leven dat twee totaal verschillende kanten kent, dat van de Sinto en van de *gadjo*, oftewel de niet-Sinto.

Mijn eerste jaren speelt de vraag wat voor leven ik zal gaan leiden totaal niet, al heb ik daar zelf natuurlijk niet zoveel invloed op. Niet lang na mijn geboorte verlaten mijn ouders het Haagse

huis waar ze tijdens de zwangerschap van mijn moeder korte tijd hebben gewoond. Ze pakken hun oude leven weer op. Dat betekent reizen, eindeloos door het land trekken.

Het is een bijzonder stel, mijn vader en moeder. Mijn vader is het kind van Sinti uit Litouwen en Duitsland; mijn moeder komt voort uit een Sinto-circusartiest uit Italië en een Nederlandse vrouw uit een *gadje*-nest. Haar ouders waren wel *reizigers*, wat tegenwoordig ‘woonwagenbewoners’ heet. Dat zijn Nederlanders die er een nomadische levensstijl op na houden en op goede voet staan met de Sinti, maar toch heel anders zijn dan zij. Ooit – jaartallen zijn moeilijk bij ons – zijn mijn ouders samen weggelopen. Door een paar weken weg te blijven, waren ze voor de gemeenschap van mijn vader getrouwd. Zo ging dat toen.

Trouwen betekende dat ze een eigen houten wagen konden bestellen om een gezin te stichten. In die wagen begin ik als baby aan mijn eigen trektocht.

De eerste zes jaar speelt mijn leven zich af op een oppervlakte van 5,5 bij 2,2 meter. Zo groot is de traditionele wagen van mijn ouders, waar ik samen met mijn jongere zusjes Rakli en Lena in woon. Ik weet het nog zo precies, omdat we de exacte maten moeten opgeven aan het rijk om een vergunning te krijgen om rond te reizen. Met dergelijke wagens hebben de mensen van mijn volk eeuwen door Europa getrokken, reizend met de snelheid van een sjokkend paard.

Mijn eerste herinneringen hebben betrekking op het leven langs de weg. Het is een wereld die allang niet meer bestaat: een ouderwetse schoolplaat van zandpaden, eindeloze bossen en keuterboertjes. Ik zie mezelf nog zitten, naast mijn vader, op de zestig centimeter brede plank die dienstdoet als de bok. Ons paard trekt de wagen. Hoe belangrijk dat dier voor mij en mijn volk is, kan ik bijna niet uitleggen. Paarden, of *gray*, geven ons de vrijheid die we zo nodig hebben. Zonder paarden waren we beslist een ander volk geworden. Het geluid van hoefijzers op straatstenen maakt me nu nog blij.

Achter de plank zit een deur naar het woongedeelte van de wagen. Hoe klein die paar vierkante meter ook mogen lijken voor moderne ogen, alles wat je nodig kunt hebben is binnen aanwezig. Als kind ken ik niet anders. Het is een compleet huis, maar dan op wielen. Links staat een klein fornuis, rechts zelfs een dressoir en een kastje voor het servies. Een tafel is er niet – wel een paar stoeltjes. Aan de wanden hangen potjes met bloemen. Het is er reuzegezellig.

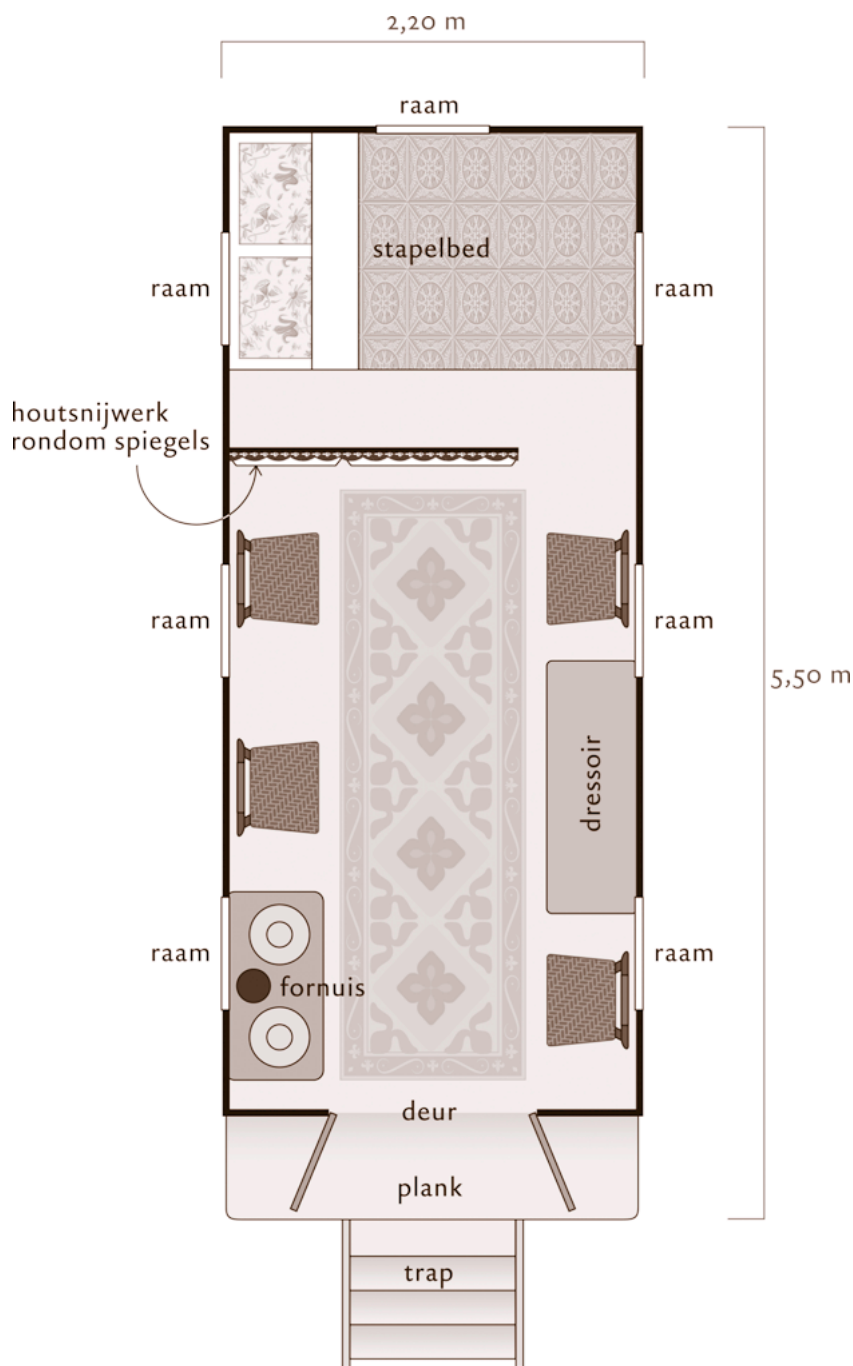
Niet dat we veel binnen zijn. Met mijn zusjes Rakli en Lena ben ik bijna altijd in de openlucht te vinden, ook als het vriest of regent. We spelen in het bos of op een boerenerf, of op welke plek we op dat moment ook maar zijn. Wassen doen we in kleine riviertjes, of bij een vriendelijke boer onder de pomp. Het duurt jaren voordat ik voor de eerste keer warm stromend water op mijn huid voel. Met twee emmers brengen we het water naar de wagen: eentje om te wassen en eentje om te drinken. Nooit zullen we die emmers verwisselen; dat is een van de grote taboes in de wereld van de Sinti.

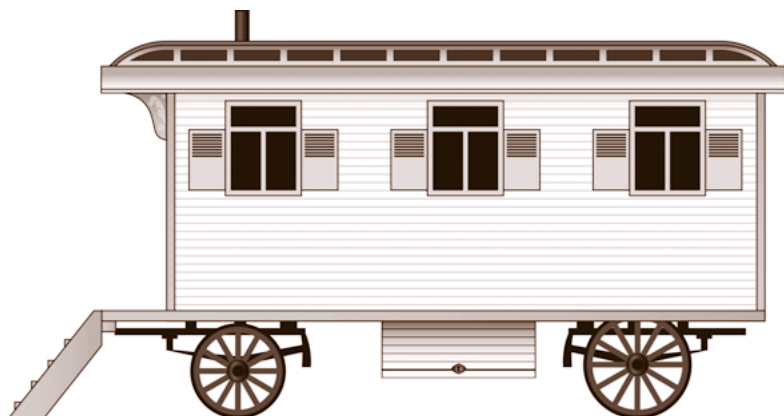
Zelfs slapen doen we soms buiten. Behalve als het erg koud is of regent; dan gaan we naar binnen en kruipen letterlijk onder de wol. Op een derde van de wagen is een scheidingswand aangebracht. Die is gemaakt van prachtig bewerkt hout, met daarop spiegels. Achter de wand staat een stapelbed; wij kinderen slapen gezellig bovenin, onze ouders beneden. Ik heb zalige jeugdherinneringen aan die heerlijke veren bedden en de rijkbewerkte overtrekken die de trots van mijn moeder waren.

Zo trekken we van stad naar stad en van dorp naar dorp. Door onze levensstijl zijn we buitenstaanders. Met mijn ouders en

Rechts: plattegrond van interieur van een woonwagen. Het meubilair was van een klein formaat. Alles reuzegezellig met plantjes aan de wand in platen hangers. Het leven speelde zich voor een groot deel buiten af. De regel was: altijd schoenen uit voor je de wagen in gaat.

EEN WERELD DIE ER NIET MEER IS

Zijaanzicht van een woonwagen zoals die voor de oorlog en in de jaren vijftig werd gebruikt.

mijn zusjes spreek ik onze eigen taal, het Romanes. Dat is een oeroude taal die gewone Nederlanders niet verstaan. Alleen met mijn moeder spreek ik af en toe Nederlands, net als met mensen onderweg. Evenals veel Sinti krijg ik dus een tweetalige opvoeding.

De wegen zijn nog leeg. Zelfs grotere plaatsen in Nederland zijn nog zeer bescheiden in vergelijking met nu. Snelwegen bestaan nog niet. Wat zouden we daar met paard-en-wagen ook mee moeten? De tijd gaat daardoor veel langzamer. Uren en minuten spelen geen rol; de seizoenen zijn onze klok. Mijn kindertijd is een stille wereld van onverharde paden en natuur.

Ons paard leent zijn krachten aan onze ongedurigheid. Dit dier is zo belangrijk in onze cultuur dat we nooit paardenvlees zullen eten, hoeveel honger we ook hebben. Altijd maar voort, op weg naar een plek waar handel is, welke handel dan ook. Al naargelang de locatie of het seizoen verkoopt mijn vader kleden of violen, en soms gewoon allebei tegelijk.

Hij is er een meester in diensten of producten aan de man te brengen. Een eenvoudig Antwerps tapijt wordt in zijn handen ineens een echte pers van de beste wevers in de Levant. Zijn violen hoeft hij niet mooier te maken, want die zijn van zichzelf al

Mijn vader, ongeveer
twintig jaar oud.

prachtig. Muziek is immers heilig voor de Sinti. Vaak is hij met zijn instrumenten bezig. Met een stukje glas slijpt hij laagje voor laagje het hout laagje van de klankkast. De viool wordt daardoor steeds dunner, tot het geluid onnavolgbaar mooi is.

Sinti zijn van nature opportunisten, die kansen pakken die ze op dat moment zien. We moeten wel; je weet immers nooit wat morgen zal brengen. Als de handel wat stilletjes is, dan maait mijn vader tegen een bescheiden vergoeding met een zeis het gras bij een boer. Ik zie hem nog zitten met een stuk metaal en een hamer. Daarmee slaat hij het snijoppervlak van de zeis dun, om hem daarna vlijmscherp te slijpen.

Er zijn in de laatste jaren voor de oorlog maar 3500 Sinti in Nederland. Ons volk is dus een bijzonderheid. Soms worden we uitgefloten of met achterdochtige blikken bekeken als we door een dorp of stadje rijden. We gelden voor sommige mensen als asociaal en onbetrouwbaar. Of nog erger: dieventuig. Wie is bestolen, verdenkt al snel die vieze zigeuners die met hun kar langs zijn gekomen. In de kranten staan in die tijd verhalen over dat we zelfs kleine kinderen ontvoeren, dus de achterdocht komt niet uit de lucht vallen.